

פרשת יתרו

דין תרי קלי לא משתמעי בקדיש

”זכור את יום השבת לקדשו” (שמות כ, ח)

בגמרא בשבועות כ, ב תניא זכור ושמור בדיבור אחד נאמרו, מה שאין הפה יכול לדבר ומה שאין האוזן יכול לשמוע (הרי שאין האוזן יכולה לשמוע שני דברים שונים הנאמרים יחד).

מכאן למדו חז”ל את הדין של תרי קלי דלא משתמעי להרבה הלכות שמתקיימות על ידי אמירה ושמיעה, וביניהם אמירת הקדיש. לכן בענין זה יש לברר בצורת אמירת הקדיש על ידי שני בני אדם, אי שרי למעבד הכי או לאו.

עוד יבואר בזה כמה נפקא מינות לדינא בענין קדיש כגון לענין דין קדימה בקדיש, והאם מותר לשנות מנהג שנהגו לחלק הקדישים בין בעלי החיובים ולהנהיג שיאמרו יחד.

אך הוסיף דוה כתבנו לדעת המפרשים דצריך לפרש כונת הלשונות ”בדיבור אחד נאמרו” הוא מפני סתירתן, ואמנם כשאנו לדעתנו אין הכונה בזה משום הסתירה אלא פשוט דכיון דהדברות האחרונות הם חוזרת דברות הראשונות, ואם כן איך יתכן שכאן אמר ”זכור” ושם אמר ”שמור”, לכן צריך לאמר דשניהם בדיבור אחד נאמרו מה שאין הפה יכול לדבר ומה שאין האוזן יכולה לשמוע, ולכן סידר דיבור אחד כאן ואחד בדברות האחרונות, עכ”ל.

מקור הקדיש ליתום ולאבל

המקור הראשון לאמירת קדיש לאבל על הנפטר לעילוי נשמתו, הוא ממסכת סופרים (פרק יט) אבלים (לנחמן) לאחר

זכור ושמור בדיבור אחד נאמרו

בתורה תמימה (שם אות כו) כתב: בירושלמי ומכילתא ובתוס’ ובפירוש רש”י בפסוק זה חשיבי כל הדברים שנאמרו בדיבור אחד, זכור - ושמור, מחלליה מות יומת - וביום השבת שני כבשים, לא תלבש שעטנו - גדילים תעשה לך, ערות אשת אחיך לא תגלה - יבמה יבוא עליה, ולא תשוב נחלה - וכל בת יורשת נחלה. וכתב בשו”ת מהר”ם אלשקר בשם רב האי גאון, דכונת הענין ”נאמרו בדיבור אחד” מפני שאלו הענינים סותרים זה את זה, ולכן בשעה שאמר הקב”ה בשבת ”מחלליה מות יומת”, בה בשעה אמר וביום השבת להקריב שני כבשים, אף על פי שהוא חילול שבת, וכן ביתר הענינים.

שיגמור החזן תפילה של מוסף וכו' ואחר כך אומר קדיש וכו'. והקדיש ליתום הביאו הגאונים והראשונים, ונקרא "קדיש יתום" (או"ח סי' קלח וי"ד סי' שעו).

והפוסקים הביאו המקור מהמעשה הידוע, איך שראה התנא רבי עקיבא אדם משונה ומעונה מאוד, וסיפר לו שהוא מת זה כמה שנים, ובחיוו היה עבריין ידוע, ונידון באופן משונה, וכאשר לימד רבי עקיבא לבנו של המת לומר לפני הציבור ברכו (או קדיש) ניצל על ידי זה מדינא של גהנום.

טעם שני, בשו"ת חתם סופר (או"ח חלק א' סימן קנט) כתב, דעיקר זכייה שמזכה אבותיו איננו באמירה דידיה, כי אם במה שהוא מזכה הציבור שעונים אחריו אמנים טובא ויהא שמיה רבא מברך דנפיש חיליה וברוך ה' המבורך, ועל ידי שנעשה הוא סרסור לציבור על ידי זה מזכה אבותיו.

מעלת אמירת קדיש על הנפטר
הנה ישנם לפחות שלושה טעמים לאמירת קדיש על הנפטר. בגשר החיים (ח"א פרק ל' סימן ד') הביא טעם ראשון, דעיקר תועלת הקדיש הוא באמירת הבן על אביו ואמו לזכותם, וכדברי חז"ל (סנהדרין קד, א) ברא מזכי אבא.

טעם שלישי, בשו"ת ציץ אליעזר (שם) הביא, דמשום שישנו בדבר זה הצדקת וקבלת דין שמים של האבלים ואומרי הקדיש, וכפי שמובא בספר החיים מאחיו של המהר"ל מפראג ז"ל (ח"ב פ"ח) שכותב שעיקר הטעם של ענין הקדיש נראה, לפי שאין מיתה בלא חטא ורובא מתים בשביל עון חילול ה' שלא יכופר אותו עון עד ימותו, וכשהקב"ה נפרע מן החוטא אז שמו של הקב"ה נתקדש שנאמר ונשפטתי וגו' ואחר כך והתגדלתי והתקדשתי, ולכן עומד הבן של החוטא הוזה שמת ואומר לפני התיבה יתגדל ויתקדש וכו' כלומר מתנחם אני על מיתת אבי הואיל ושמו של אבי שבשמים מתגדל ומתקדש על ידי מיתתו, ומיד מתכפר עון חילול ה' שעשה, עיי"ש.

בדומה לזה הביא הציץ אליעזר (חלק יד סימן יג בשולי התשובה אות ד'), דגם בעצם אמירת הקדיש ישנו גדר של עומד ומקדש שם שמים ברבים, והקידוש הגדול הוזה של שם שמים ברבים על ידי הבן מעורר זכות ורחמים על אביו או אמו שזה יצא מחלציהם, וכפי שמובא בספר שו"ת תשורת שי (ח"א סי' סב) שכותב, דכפי שהבין מסידור ר"ש מכוונת האריז"ל דקדיש של היתום עצמו מציל אביו ואמו גם מעונש גיהנום אחר, וגם מעלהו בגן עדן ממדרגה למדרגה, ולכן אומרים גם בשבת ויום טוב ויארציט (יום השנה לפטירה), עיי"ש.

בדומה לזה מובא בגשר החיים (פרק ל' סעי' ד' אות א') שיש בקדיש גם מצידוק הדין, דהאבל עלול מתוך מרירות הלב להרהר אחר מידותיו של הקב"ה, ובאומרו יתגדל ויתקדש וכו' הרי הוא מקבל

ועיין בספר יש נוחלין (הובא בספר בית לחם יהודה ביו"ד סי' שע"ו סק"ה)

בעלמא" כ"ח תיבות, ונראה מנהג קדמונים עיקר שהיו אומרים עד "יתברך" בלבד דהא כתב הבית יוסף (סי' קכה) בשם הרא"ש דצריך לשתוק ולכוון כשאומר החזן קדיש ואין לומר עמו דהא קיימא לן שומע כעונה, ובפרט כשהחזן אומר במהירות יצטרך הוא למהר יותר לסיים קודם החזן (כמו שכתבנו ריש סי' נא), והמהירות מבטל הכוונה לכן טוב לשמוע מהש"ץ.

ובשו"ת תשובות והנהגות (ח"א סי' צא) הביא שכיון ושורש מצות עניית קדיש לשמוע הכל ולענות אמן, לכן אם הוא באמצע פסוקי דזמרה או קריאת שמע וברכותיה ושומע יהא שמיא רבה, עונה רק עד יתברך, אבל ראוי לו על כל פנים לשמוע עד הסוף ולענות אמן שרק בזה נחשב עונה על הקדיש כדין. ויש כשאומרים תהילים או כשעומדים בתפילתם לפני הקדיש לפנייה או לאחריו, מפסיקים ליהא שמיא רבה, וממשיכים להתפלל ועונים אמן כשאומרים דאמירן בעלמא, אבל נכון לשמוע ולצאת מדין שומע כעונה, וכן אם אינו יכול לשמוע עד "דאמירן בעלמא" שאינו שומע השליח ציבור ראוי לו לומר עד "דאמירן בעלמא" כהאריו"ל.

דין תרי קלי

בגמרא ראש השנה כו, ב מובא במשנה: שופר של ראש השנה של יעל וכו', ושתי חצוצרות מן הצדדין. שופר מאריך וחצוצרות מקצרות, שמצות היום בשופר. ובגמרא שם כז, א הקשו ותרי קלי מי משתמע (אם תוקעים בחצוצרות יחד עם השופר). והתניא: זכור ושמור בדיבור אחד נאמרו, מה שאין הפה יכולה לדבר ואין

עליו דין מלכות שמים שכל משפטיו אמת וצדק, ובצידוק הדין מקדש את שמו יתברך. **והוסיף** בזה והטעים, שלכך נקרא בשם "קדיש" היינו שמשום זה על ידו מתקדש שמו הגדול, וזהו תיקון האדם, (ועיין במס' סופרים פרק טז ופרק כא).

שלושה מנהגים באמירת "יהא שמיא רבא"

בערוך השלחן (או"ח סימן נו סעי' ד'), הביא שיש שלושה מנהגים באמירת אמן יהא שמיא רבה, מנהג ראשון: יש אומרים שאין לענות רק עד "עלמיא", וזהו דעת הטור וכן משמע מהרמב"ם עיי"ש. מנהג שני: שהוא דעת המקובלים לענות גם "יתברך", וזהו דעת רבינו הבית יוסף שהעונים עד "לעלמי עלמיא" בלבד טועים הם, כי אסור להפריד בין עלמיא ליתברך עכ"ל, וכן כתב רבינו בחיי (פרשת שמות על הפסוק "ותעל שועתם אל האלקים") וז"ל: לחבר מילת עלמיא ליתברך, ואין להפסיק בהם כלל וכו' עכ"ל. ומנהג שלישי: שעונים עד "דאמירן בעלמא".

דין שמיעת הקדיש

בבית יוסף (אורח חיים סימן נו) כתב: ואפשר שאף על פי שאין היחיד עונה אלא עד "עלמיא", מכל מקום צריך לכוין ולשמוע מפי שליח ציבור כל הקדיש עד הסוף, ובעוד שהשליח ציבור מאריך באמן יהא שמיא רבא אף על פי שכבר ענה אותו היחיד אסור לספר.

ובמגן אברהם (אורח חיים סימן נו ס"ק ט') כתב, דמשמע בבית יוסף שם, דצריך לומר כל הנוסח של "יתברך" עד "דאמירן

הטעים זאת, שאין שני קולות נכנסים לתוך אוזן אחת.

דוגמא נוספת הביא בקיצור שולחן ערוך (סימן קלה סעיף ו) שאוכלים כמה בעלי בתים בסוכה אחת ויש שם גם הנשים ושאר בני בית שצריכין לשמוע היטב את הקידוש לצאת בו, אם יקדשו כל הבעלי בתים ביחד, תרי קלי לא משתמעי, ולא ישמעו היטב את הקידוש. ועיין במנהגי מהר"ש מנוישטט (סימן תקח) שהביא, שלא לקדש שני בעלי בתים בפעם אחת כי תרי קלי לא משתמעי.

גם בספר המנהגים (טירנא) בהגהות המנהגים של יום כיפור (אות קנה) הביא עוד דוגמא לדין זה, שהשליח ציבור אומר כל נדרי בקול רם והקהל בקול נמוך, כי תרי קלי לא משתמעי.

תרי קלי משתמעי במידי דחביבא ליה בשלחן ערוך (או"ח סי' תרצ סעי' ב') כתב: אפילו שנים ואפילו עשרה יכולים לקרות המגילה ביחד, ויוצאים הם והשומעים מהם. ובמשנה ברורה (ס"ק ד') ביאר דבקריאת המגילה לא אמרינן דתרי קלי לא משתמעי כדאמרינן לענין קריאת התורה ושאר דוכתא, דקריאה זו חביבה ביותר מפני הנס, ויהיב דעתיה לשמוע ביותר. ובשער הציון (שם אות ד') הוסיף דמלשון המחבר משמע שלכתחילה אפילו עשרה בני אדם יכולים לקרות, ועיין שם בדבריו.

ובטעם הדבר דבמידי דחביבא משתמעי מצאנו שני טעמים, או משום דדעת הציבור לצאת רק בקולו של השליח ציבור או משום שהציבור שומעים דוקא את

האוזן יכולה לשמוע, הרי שאין האוזן יכולה לשמוע שני דברים שונים הנאמרים כאחד?

ולכן יישבו בגמרא שהדין במשנתינו בתקיעת שופר עם החצוצרות אינו דומה אלא לסיפא של הברייתא, שבהלל ובמגילה, אפילו עשרה קורין (רש"י: שיש כאן עשרה קולות שאי אפשר להם לצמצם דיבורם בתיבה אחת, שלא יהא אחד לאחור ואחד לפנים). ולכן כיון שקריאת ההלל וקריאת המגילה חביבות הם על השומע, הרי שנותן את דעתו לשמוע היטב, ושומע אף על פי שיש כאן שני קולות כאחד, הכא נמי לגבי תקיעת שופר ביחד עם החצוצרות חביב על השומע ונותן דעתו לשמוע היטב, והתרי קלי משתמעי.

מצאנו בגמרא דינא דתרי קלי לא משתמעי, וכאן בענינינו יש לעיין אם אמירת קדיש על ידי שני בני אדם יש בעיה של תרי קלי לא משתמעי, או שנחשב להיות חביב, ובהקדם יש לברר מהו הגדר בדין תרי קלי דלא משתמעי או תרי קלי דחביבא דמשתמעי.

תרי קלי דלא משתמעי

לענין קריאת התורה על ידי שני בני אדם יחד מובא בגמרא מגילה כא, ב דתנו רבנן בתורה אחד קורא ואחד מתרגם, ובלבד שלא יהא אחד קורא ושנים מתרגמין, ופירש ברש"י: וכל שכן שאין שנים קורין וטעמא משום דתרי קלי לא משתמעי.

וכן בתוספתא (מגילה פ"ג) אחד קורא בנביא ולא שנים, ששני קולות אינם נשמעים, ונפסק כן להלכה ברמב"ם (פרק יב מתפילה הי"ג), וברמ"א בשלחן ערוך (או"ח סי' רפד סעי' ה'). ובירושלמי בברכות (פ"ה ה"ג)

לעולמה בלי זרע קיימא שיכול לומר קדיש עבורה ובעלה שכר אחד שיאמר קדיש עבור תיקון נשמתה כל י"ב חודש, ורוצה בעלה שיחלקו האבלים עם השכיר הנ"ל בקדישים ותפלות, ואם ימאנו להתפשר עמו ישתדל שלא יתנו רשות להאבלים להתפלל כלל, כי התפלות תלויות ברצון הקהל הממונים ולא יתמצו שיתפלל כי אם שכיר שלו.

ויישב, דכל דינים אלו מיוסדים על דיני שותפות שיש להם חנות בשותפות וכל הריווח לאמצעי, וכדברי המהרי"ל (בתשו' סי' לה) שהואיל וכל צרכי בית הכנסת מוטלים על הציבור כמו להשכיר חזן וכו' וכופין בני עיר זה את זה לבנות בית הכנסת וכו', ועל כן בן עיר דוחה את האורח כי הקדישים ותפלות והחיובים לעלויות ספר תורה שייך לבעלי סחורה הם התושבים ולא לאורחים, ולפי זה אין שום זכיה לשכיר לומר קדיש בשביל האשה.

והוסיף עוד, דמנהג הספרדים בכל הקדישים שאומרים כל האבלים בפעם אחת ועל כולם עונים הקהל יהא שמייה רבה, והגאון היעב"ץ בסידור שלו כתב שנכון מנהג הספרדים שיאמרו כולם בפעם אחת, וכן אנו נוהגים פה בבית מדרשינו בקדיש דרבנן שאומרים כל הבחורים האבלים בפעם אחת, ולפעמים גם בבית הכנסת כשיש דין ודברים בין האבלים אומרים שניהם ומה בכך, ועל כן נראה לומר שיתפשו אחר שאמרו האבלים כל אחד ואחד שני קדישים, ואז הקדיש השלישי יאמר השכיר עם עוד אבל אחד עמו, ואם לא יצייתו האבלים ולא ישמעו לזה אזי כופין על מדת סדום. ועיין עוד בזה באגרות משה (יו"ד חלק ב' סימן קעג).

שני הקולות, ולענין זה עיין במאירי מגילה כא, ב (ד"ה כשם שפרשנו) שכתב: וכבר הכרענו בפירושינו על מה שאמרו בדבר החביב תרי קלי משתמעי, שעל שני קולות הוא אומר שנשמעין, ומעתה הרי לא פקעה שמיעת קולו של שליח ציבור בקולו של זה, ודעת כל הציבור לצאת בקולו של שליח ציבור, עכ"ל. אך עיין בר"ן (פ"ג דמגילה) שכתב: דהא דמהני תרי קלי במילתא דחביב עליה, היינו דשומע לתרוויהו, עיי"ש.

וראה עוד בזה בשלחן ערוך (או"ח סי' תרצ סעי' ד') שנפסק שמי שתופס בידו מגילה שאינה כשרה, לא יקרא עם השליח ציבור אלא שומע ושותק, ובמגן אברהם (ס"ק ו') הביא טעם לזה מהאורחות חיים (הלכות מגילה אות ל') דחיישינן שמא יתן לב השומע לזה שקורא ולא לקריאת החזן. **ובביאור** דבריו כתב בספר ברכת רפאל (פורים סי' לג) דהמבואר מדברי האורחות חיים דסבר דתרי קלי דמשתמעי, לפי שאין הכונה ששומע את שניהם אלא שומע רק אחד מהם, ולכן כששנים קורין אינו שומע אף אחד מהם, מה שאין כן במידי דחביבא ליה שומע אחד מהם ואמירת השני אינה מפריעה לו כלל, ולכן כשאין לאחד מגילה אסור לו לקרא יחד. **ולכן** בנידון דידן צריך לברר האם קדיש נכלל בגדר דתרי קלי דלא משתמעי או דחשיב מידי דחביבא ליה ולכן אולי מדין זה משתמעי.

שיטות היעב"ץ והחתם סופר לענין כמה אבלים יכולים לומר קדיש ביחד

בשו"ת חתם סופר ביורה דעה (ח"ב סימן שמה) נשאל, באשה שהלכה

קדימה אצל אבלים בקדיש

בשו"ת חתם סופר באורח חיים (ח"א סימן קנט) הביא מה שראה ביעב"ץ שיותר נוח מנהג הספרדים שכולם אומרים את הקדיש בפעם אחת, ולכאורה מנהג כשר הוא ורבים העושים מצוה עדיפי מיחידים, אך הקשה החתם סופר על שיטת היעב"ץ שמתמיה על אבותינו אשר להם התורה בירושה מעולם כמו שכתב הרא"ש בתשובה (הביאו הבית יוסף ביו"ד סי' פב), ואיך נחשוד אותם שקלקלו ועוותו הדרך שחילקו את הקדישים בין האבלים לפי סדר הקדימה בהלכה.

עוד החתם סופר תמה על המנהג שאבל תוך שבעה דוחה אבל בתוך שלושים ושלושים דוחה ליארצייט, ויארצייט דוחה לאבל תוך י"ב חודש וכדומה, וקשה דאם אמירת הקדיש הוא מדין שותפים שנודמן להם סחורה מהו הסברא שיש בזה דין קדימה, והרי בשותפות השכר לאמצע, ואם כן לא עדיפי האחד מחבירו בשום אופן.

והשיב שם על הקושיא השניה, דשמא היה מקום לומר דניחא לאבלים להקדים לחיוב שבעה בכדי שגם בניהם אחריהם יהיה להם קדימה זו, (וכסברא זו אמרינן בגמרא (בבא מציעא יב, ב) דעניים גופייהו ניחא להו כי היכא דכי אגרא להו לדידהו נלקוט בנייהו בתרייהו והכא נמי דכוותיה), מכל מקום קושיא ראשונה קשה.

ולכן יישב, דיש לומר דעיקר זכייה שמזכה אבותיו אינו באמירת הקדיש דידיה, אלא במה שהוא מזכה את הציבור שעונים אחריו אמן, ויהא שמיה רבא מברך, וברוך

ה' המבורך, דעל ידי שנעשה סרטור לציבור מזכה אבותיו, נמצא שמנהגינו לחלק הקדישים בין האבלים לפי סדר הקדימה בהלכה יפה כחו, שאם יאמרו הרבה קדיש בבת אחת אין הגורם אלא אחד מהם האומר קדיש והשאר שאומרים קדיש אין בהם ממש, ואם כן כל אחד יחטוף שיהיה הוא הראשון ושהציבור יענה אחריו ולא אחר חבירו.

וממילא בלי ספק גם לציבור יש שכר רב שגורם לזכות המתים בכך, שהרי המת צריך לעניית הציבור יותר בתוך ז' ושלושים וביום היארצייט (יום השנה לפטירה), וביותר יש שכר על ידי זה לציבור העוזרים לו, ולכן לא ניחא להציבור שיאמר קדיש אבל בתוך י"ב חודש ויפסידו הם זכותם הגדול, ואם יאמר בעל כרחו שלא בטובתינו הרי אין עונים אחריו (כמ"ש בשו"ע או"ח סי' נ"ג סכ"ב), ואם עברו וענו אחריו תלינן בכל מה דאמר רחמנא לא תעביד אי עביד מהני ומכל מקום איך יש לו שכר קדיש ממש, שהרי נאנס ולא עשאו שזה גזלו ומעלה עליו הכתוב כאילו עשאו.

היוצא, שיטת היעב"ץ שהביא מנהג הספרדים שכולם אומרים יחד קדיש בבת אחת, ולדעתו מנהג כשר הוא. אולם שיטת החתם סופר בזה שבתשובה באורח חיים הביא שמנהג אבותינו אשר להם התורה בירושה לא לומר הקדיש ביחד, אלא לחלק הקדישים לפי סדר קדימה המובאים בהלכה, ובתשובה ביורה דעה הביא החתם סופר שבמקום דאיכא חשש לקטטה יכולים לומר קדיש אחד ביחד בלבד (כפי דבריו שם).

וכתב בזה, דאין לשנות מנהג כזה של חילוק הקדישים הנהוג בבית כנסת, כי כלשונו של החתם סופר (או"ח סימן קנט) שהוא מנהג נהוג מאבותינו אשר להם התורה בירושה, עיי"ש.

בדומה לזה בשו"ת בנין ציון (סימן קכב) נשאל, בקהל אחד היה להם שתי בתי כנסיות אחת גדולה ואחת קטנה ועוד שאר מנינים וכשנעשתה הבית הכנסת הגדולה רעוע הרסו אותה ובנו בית הכנסת גדולה ונאה המחוקקת כל בני הקהילה והסכימו שלא להתפלל רק בבית הכנסת החדשה הזאת, ועוד התקינו כי קדיש יתום יאמרו כל האבלים ואפילו יארציטט ושלושים כולם יחד, וכמו שהביא ביעב"ץ שיותר נוח מנהג הספרדים שכולם אומרים את הקדיש בפעם אחת, ולכאורה מנהג כשר הוא. אמנם קמו מעוררים בזה ואומרים מדברי הרמ"א (בסי' שעו) והמגן אברהם (בסי' קלב) שיש קדימות בקדיש וצריכים לחלק הקדיש לפי סדר הקדימה, וכנגדם הקהל אומרים שאם ננהיג במנהג הקודם יתרבו המחלוקת וקטטות בכל יום ויום יען שאין כאן רק בית הכנסת אחת ורוצים לידע אי שפיר עבדי.

ושם השואל רבי בער אפפענהיים הגאב"ד דקהל אייבענשיץ, יישב לקהילתו, דמה שהרמ"א ואחריו המגן אברהם הביאו כמה וכמה דינים מי שיש לו קדימה בענין הקדיש לא אמרו רק בעיר שיש להם הרבה בתי כנסיות ובתי מדרשות שאז נוכל לקיים פסקיהם וחלוקיהם בענין הקדימה שלשים ויארציטט, אבל בעיר שאין להם רק בית הכנסת אחת ובכל יום יש שם אבלים וחיוב שלשים ויארציטט, כדי למעט במחלוקות טוב שיאמרו כולם בבית אחת כדי לתווך השלום.

מנהגי הקדימה לאמירת קדיש

בענין סידור זכות הקדישים הרבו הפוסקים לדבר הרבה בזה (ראה ברמ"א או"ח סי' קלב ושם במגן אברהם ובבאר היטב ובביאור הלכה, ורמ"א וש"ך וט"ז יו"ד סי' שעו ובבאר היטב שם, ובתשובות כנסת יחזקאל, ובסידור הגר"י מליסא ועוד).

חמישה מדרגות יש באמירת קדיש לעילוי ולזכות הנפטר: א. אבל תוך השבעה, ב. אבל בתוך שלושים יום, ג. אבל אחר שלושים ובתוך י"ב חודש, ד. יום שפוסק לומר קדיש אחר י"א חודש, ה. בעל יארציטט (יום פקודת השנה).

סדר קדימתן כך: בן השבעה קודם לשאר אבלים אפילו לבן שלושים, בן השלושים קודם לאבל תוך י"ב חודש, בעל יארציטט גם כן קודם לאבל תוך י"ב חודש וגם לזה שפוסק לומר קדיש, יום שפוסק לומר קדיש גם כן קודם לאבל תוך י"ב חודש.

אולם יש בזה מנהגים שונים, כמו שדברו בזה הרבה מן הפוסקים, ובמקומות שתקנו בזה תקנות נוהגים באותם המקומות על פי התקנה שלהם.

ציבור שרצו לשנות ולומר כל האבלים קדיש יחד

בשו"ת ציץ אליעזר (חלק יד סימן יג) נשאל, בבית כנסת ידוע היה נהוג מימים ימימה לחלק את הקדישים בין החיובים כמנהג אשכנז מאז. ובזמן האחרון נתרבו מתפללים חדשים, ושינו המנהג ותפסו מנהג הספרדים שאומרים קדיש ביחד, האם מותר לשנות מנהג שנהגו לחלק הקדישים בין בעלי החיובים ולהנהיג שיאמרו יחד.

אבל על כל פנים יש חילוק רב בין הספרדים ובין אשכנזים, כי הספרדים כל תפלתם היא במקהלות בקול שוה בלי איחור ומיהור, ואחרי שרגילים בזה גם כשיאמרו קדישים יחד נשמע קולם יחד כדאמרינן במגילה (כא, ב), דאף דתרי קלי לא משתמעו מכל מקום בהלל ובמגילה אפילו עשרה קורין כיון דחביבה יהבי דעתייהו ושמעו, הרי דאפשר לשמוע גם הרבה קולות אי יהבי דעתייהו ובזה רגילים הספרדים.

מה שאין כן אנו אנשי אשכנז שאין מתפללין וקורין בקול אחד, וכשהרבה מתפללים יחד אי אפשר לשמוע ולכוין כאשר ידעתי נאמנה במה שגם פה נוהגין לומר קדיש דרבנן האבלים יחד והוא כחוכא ואטלולא דכל דאלים גבר לישא קולו קול ענות גבורה וחבירו צועק כנגדו זה פותח וזה חותם ואי אפשר ממש לענות אמן יהא שמיה רבא. וכתב הבנין ציון דלולא היה ירא לבטל מנהג, היה מונעם שלא לומר אפילו קדיש דרבנן יחד, וכל שכן שלא להנהיג כן לכתחילה ומה גם בשאר הקדישים אשר לא נשמע ולא נראה בכל גלילות אשכנז ופולין אפילו קהילה אחת שנהגו כן חוץ ממה שהנהיגו מגידי חדשים אשר מנהגי ישראל לא יחשובו.

אמנם, וכפי שראה השואל שלא יאות לומר הקדיש יחד בקול דתרי קלי לא משתמעו, ולכן המציא פשר דבר שהשליח ציבור יאמר הקדיש בקול והאבלים יאמרו בלחש עמו, כיון שגדולת ענין הקדיש הוא שיזכו רבים לקדש שם ה', אם האבלים יאמרו קדיש וקולם לא ישמע הלא שתיקתם יפה מדבורם, כי נראה כשקר בפייהם לומר לרבים שבחו לה' איתנו ואמרו אמן יהא

ומה שהמערערים טוענים שלא לבטל המנהג כי כל מנהג יש לו שער בשמים ויסודתם בהררי קודש (מדברי המגן אברהם או"ח סי' סא), השיב רבי בער אפפענהיים: אמר אני להשקיט הריב נוכל לבטל, שהרבה פעמים בא לידי מחלוקות במקום קדוש, ואנוכי היודע ועד כי ראיתי פעם אחת שאחד נתן לחבירו מכת לחי על ידי הקטטה עבור קדיש ועוד גוף הדבר אין לו טעם מה חילוק יש אם אחד אומר הקדיש או הרבה יחד, אדרבה בעיקר הקדיש הוא זכות ומצוה למת כשבנו מקדש ברבים והקהל יענו אחריו אמן, ואם רבים אומרים ביחד קדיש בודאי יתקדש שם הקב"ה יותר. אמנם מחמת דתרי קלי לא משתמעו יש לתקן שיאמר הש"ץ הקדיש והאבלים יאמרו בלחש מלה במלה אחריו ואז טוב יותר משיאמרו שני בני אדם הקדיש בקול יחד, עד כאן דברי השואל.

אולם חלק עליו הבנין ציון בתוקף והשיב, תמהתי דרך כלל איך קרא מעלת כבודו תקנה גדולה וישרה לשנות מנהג ישראל אשר נהגו בכל מדינות אשכנז ופולין זה יותר משלש מאות שנה בקדיש יתום שיאמר כל אחד לבדו ולילך בעקבות המתחדשים בזמננו ששינו עניני התפלה והנהיגו גם המנהג הזה שיאמרו האבלים קדיש יחד.

חילוק בין בתי כנסיות אשכנזים לספרדים
הנה בבנין ציון שם הוסיף לחלוק על דברי השואל וכתב דמה שחזק השואל דבריו על פי מה שנהגו הספרדים שכולם אומרים הקדיש יחד ללא יוצא מן הכלל, דבאמת אין בידינו לידע על מה נהגו כן,

לנפטר הקדיש כיון שהוא שלא כדון, זולת אם אמרו השנים יחד מלה במלה כל תיבה ותיבה אז לא הוי תרי קלי, וכן שמעתי מאדמו"ר זצ"ל, והנה עתה אומרים עשרה ביחד ואין זה כלום, ויותר טוב שלא תגידו קדיש כלל עלי אם לא באופן הנזכר ורק תשתדלו להתפלל לפני העמוד וכו' עכ"ל.

הרי דדקדק הגאון רבי נפתלי אמסטרדם זצ"ל להתיר באמירה ביחד רק בשנים וגם כן בדוקא אם יגידו יחד מלה במלה כל תיבה ותיבה, וזאת גם בהוראת רבו הגאון רבי ישראל סלנטר זצ"ל. ועוד, כיון שסבר שלמעשה לא יתכן כמעט לסדר ולכוין בזאת, לכן לא אמר כשלעצמו מעולם קדיש אפילו בשנים ביחד.

ועיין בתשובות והנהגות (או"ח ח"ב סי' מב) שכתב במנהג אשכנז שמחלקין הקדישים בין החיובים, ואצל הספרדים וחסידים כולם אומרים יחד, דנראה שתלוי אם אומרים הקדיש יחד ממש, יש לקיים המנהג לומר יחד, אבל כשכל אחד אומר בפני עצמו ולא מסתכל על חברו, תרי קלי לא משתמעי, וראוי לחשוש שזהו איסור גמור והקדיש לבטלה, ואומרים יחד רק כשהם אומרים ביחד ממש.

ובאמת רבינו החזון איש זצ"ל הקפיד מאוד ששנים לא יאמרו קדיש, דהוה לדידיה כשני שליחי ציבור שאסור מדינא, אבל לנהגין לומר יחד, על כל פנים יש ליהזר מאד שכולם יאמרו יחד שיסיימו "ואמרו אמן" יחד, דעדיף. והאמת שבאמירת קדיש כשעונה לבד ולא שומע מה שאומרים לא מספיק, שמצוה לשמוע כל הקדיש עד "דאמירן בעלמא" מדינא.

שמיה רבה, ונשמרים לבלתי הרים קול לבל ישמעו רבים דבריהם, ורק על דברת השליח ציבור ישבחו הציבור, לכן עדיף לזכות כל אחד לבדו בקדיש.

ההיתר לומר שנים יחד קדיש אם אומרים כל תיבה יחד

בשו"ת ציץ אליעזר (חלק ט' סימן טז אות ד') הביא את דברי הבנין ציון מה שנשא ונתן בנוגע לאמירת קדיש שני בני אדם בדין תרי קלי לא משתמעי שחילק שם בין הספרדים לבין האשכנזים, דהספרדים רגילים בזה שכל תפילתם במקהלות בקול שוה בלי איחור ומיהור, ולכן גם כשיאמרו קדישים יחד נשמע קולם יחד, כדאמרינן במגילה (כא, ב) דאף תרי קלי לא משתמעי מכל מקום בהלל ובמגילה אפילו עשרה קורין כיון דחביבה יהבי דעתייהו ושמעי, הרי דאפשר לשמוע גם הרבה קולות אי יהבי דעתייהו ובוה רגילים הספרדים, מה שאין כן בני אנשי אשכנז, עיי"ש.

ומה שהביא השואל שם, שמצא להגאון רבי נפתלי אמסטרדם זצ"ל בצואתו שנדפסה באור המוסר שכתב, שאם אפשר שכולם יגידו ביחד ממש מה טוב אבל כשאי אפשר לא יגידו ביחד תרי קלי לא משתמעי. יש לומר דלכאורה מלשון העתקתו זאת דבאפשר שיגידו כולם יחד מתיר רבי נפתלי אמסטרדם אפילו ביותר משנים, אך בגופן של דברים באור המוסר (שנה ו' חוברת י"ג) כתוב בלשון זה: בענין אמירת הקדיש, הנה מעודי לא הגדתי קדיש שנים ביחד וכל שכן בשלשה, כי לדעתי אסור הוא כי תרי קלי לא משתמעי, ומה

של עלינו, והיינו מפני שאינו מסדר התפלה ונתקן עבור יתומים, וגם קטנים אומרים אותו.

ועל כל פנים סיים דבריו בציץ אליעזר (חלק ט' סימן טז אות ד'), שאין לעורר מחלוקת עבור כן וכדכתב החתם סופר שם (חלק יו"ד סי' שמ"ה) בשם הבעל שב יעקב שאמר להאבלים שכל מי שאומר קדיש שמגיע לחברו לא הועיל לעצמו ולא הפסיד לחבירו דמכל מקום עולה לנשמת מי ששייך לו, ומוסיף להביא סייעתא לכך מהדיא דגונב עולתו של חבירו כדאיאת בגמרא בבבא קמא, עיי"ש.

איזה קדיש להשאיר להיארציית

בשו"ת ציץ אליעזר (חלק יד סימן יג) נשאל, אם רוצים להשאיר להיארציית רק קדיש אחד שיאמרו לבד, האם עדיף להשאיר לו הקדיש של אחר עלינו או קדיש אחר.

ושם הביא שבזכר שמחה מביא בשם האב"ד דק"ק שוואבאך שהעיד בשם הגאון רבי עקיבא איגר זצ"ל, דבעת חולי רע שהיו שם יתומים הרבה עד שלא הגיע ליתום קדיש אחד בתוך חדש התקין שבמשך השנה ההיא יאמרו קדיש אחר עלינו הכל ביחד. ומאז נשתרבב המנהג שקדיש אחר עלינו אמרו הכל ביחד ושאר קדישים היו ליארציית עיי"ש, הרי דאם יש צורך להנהיג מאיזה סיבה שיאמרו כולם ביחד קדיש אחד ולהשאיר האחרים ליארציית, אזי יש לבחור שאת הקדיש של לאחר עלינו הוא שיאמרו כולם יחד, ומהאחרים לתת ליארציית.

אלא דאם כבר הנהיגו שנותנים ליארציית הקדיש שלאחר עלינו לבד ויתר

טעם השיטות שאסרו לומר קדיש שנים יחד

בספר שו"ת זכר שמחה (באמבערגער סי' ח') מביא להעיד בשם הגאון רבי עקיבא איגר זצ"ל שרק בעת חולי רע שהיו שם יתומים הרבה עד שלא יגיע ליתום קדיש אחד בתוך חדש, התקין שבמשך השנה ההיא ולא יותר יאמרו קדיש אחר עלינו הכל ביחד. וחוזר ומדגיש לכתוב שאם כי נשתרבב מאז שקדיש אחר עלינו אמרו ביחד ושאר קדישים היו ליארציית לבד, אבל הגאון זצ"ל תיקן בפירוש רק לשנה זאת. וכמו כן מעתיק שם הספר תשובה מאבי המחבר הגאון מלאכת שמים זצ"ל שהשיב גם כן נגד אמירת קדיש שני בני אדם ובנימוקו כתב, דמלבד חשש תרי קלי לא משתמע ית עוד בזה משום בטול מנהג עיי"ש.

ועוד שמחבר הספר בעצמו כותב שם, דענין קדיש הוא לזכות הנפש על ידי קידוש שמו יתברך ברבים, ועל כן צריכין העונים אמן יהא שמייה רבא לשמוע קול המברך ואם רבים הם, קול האומר קדיש לא ישמע, ואם אחד יאמר בקול והשאר עונים בלחש אין תועלת בלחישתן וטובה השתיקה, וראיה מוכרחת שאין זה דרך הטוב מהא דכמה טרחו האחרונים לכתוב מנהגי קדיש וקדימתן, הלא גם ידעו התקנה לומר ביחד, אכן לא בחרו בו לפי שאין בו מן המצוה עיי"ש.

נמצאנו למדים מהאמור, חדא דהגאון רבי עקיבא איגר זצ"ל העדיף יותר שיאמרו יחד הקדיש יתום דאחר עלינו מקדיש אחר, ושנית שכל הגאונים נאחזו בטעם דתרי קלי לא משתמע, משמע דטעמו של הגאון רבי עקיבא איגר היה שאפילו באופן זמני העדיף שיאמרו ביחד רק הקדיש

ירושלים לומר כל האבלים יחד, אך יזהרו לומר מילה במילה ובוזה לא שייך תרי קלי לא משתמעי כיון דחביבה עלייהו. וכן נוהגין אצלנו כשאומרים כמה ביחד נוהרין שיאמרו ממש אחד עם חבירו, וכיון שנהגו כן מחמת דרכי שלום לכולי עלמא שפיר דמי, אך נוהג לבוא יחד לפני ארון הקודש, שאז כולם מכוונים יחד ממש וחולקין המצוה ולא כל אחד במקומו.

ובשו"ת משנה שכיר (סי' יא) כתב ליישב המנהג שנתפשט כעת לומר קדיש שני בני אדם יחד, ובדבריו שם מצדד לומר שיאמר כל אחד במקומו, כי כשעומדים הרבה ביחד ואומרים אין לשמוע כלל כי תרי קלי לא משתמעי וכל שכן עשרה קלא ועוד יותר ויותר. ובכל זאת מעיד שם שהמנהג בכל גלילו שכולם עומדים ביחד אל פני ארון הקודש ואומרים הכל קדיש במקום אחד עיי"ש, ונהרא נהרא ופשטיה.

הקדישים אומרים כולם ביחד, אין לצוות לשנות, כי מצינו למעשה בזה חילוקי מנהגים, ולגדולים אחרים שמעידים גם להיפך שאת הקדיש של עלינו נותנים באמת ליארצייט ואילו הקדיש דרבנן אומרים כולם ביחד. דיעוין בשו"ת חתם סופר (יו"ד סימן שמה), שמעיד ובא על דבר זה, שבבית מדרשו נוהגים (כנראה אחר הלימוד) בקדיש דרבנן שאומרים כל הבחורים האבלים בפעם אחת, ולפעמים גם בבית הכנסת כשיש שום פלפול בין האבלים אומרים שניהם, וכך מציע הפשר בנידונו שם עיי"ש. ומוזה משמע דלא משנה איזה קדיש שיאמר לבד ואיזה קדיש שיאמרו יחד כמובא שם.

האם צריכים האבלים לעמוד ביחד כשאומרים קדיש

בגשר החיים הובא בתשובות והנהגות (או"ח ח"ב סי' מב) כתב שמנהג

סיכום הענין

בבית כנסת היה נהוג מימים ימימה לחלק את הקדישים בין החיובים כמנהג אשכנז מאז, וכמובא סדר הקדימה לחלק הקדישים בין האבלים ברמ"א ובמגן אברהם ועוד פוסקים. ובזמן האחרון שינו המנהג ותפסו מנהג הספרדים שאומרים קדיש ביחד. אכן בחיי אדם (הלכות תפילה כלל ל' סעיף ז') כתב בפשיטות ששני בני אדם מותרים לומר קדיש ביחד וכו' ואפילו שני הלומדים אומרים קדיש (דרבנן) כשיש עשרה ואפילו מי שלא למד מותר לו לומר.

אולם לפי רוב פוסקי אשכנז, כנראה שלכתחילה טוב שבעלי החיוב באמירת קדיש יתחלקו ביניהם לפי סדר הקדימה המובא להלכה ויאמרו את הקדיש כל אחד בפני עצמו ולא יאמרוהו כולם ביחד. אך במקום שנהגו שכל בעלי החיוב אומרים קדיש ביחד, יקפידו לאומרו ביחד מילה במילה כדי שהציבור יוכלו לכוון בשמיעת הקדיש ולענות כדיון. ועוד שבמקומות שחלוקת הקדישים עלולה להביא לקטטה ומחלוקת עדיף שיאמרוהו יחד מילה במילה (קיצור שלחן ערוך כו, יח ושו"ת בנין ציון סי' קכב). ומכל מקום אם לא סיימו ביחד, אם גמרו בתוך כדי דיבור, יכולים לענות אחר הראשון או אחר האחרון, ואם היה ביניהם יותר מכדי דיבור, יענו אמן על שניהם (סימן נה במשנה ברורה ס"ק ד' בשם הלק"ט).